

(əvvəli ötən sayımızda)

İ.Dyakonov yazır ki, sumer sözlərini sami akkad dilinin qanunauyğunluqları əsasında tərtib olunmuş akkad mixi yazı işarələri vasitəsi ilə mükəmməl şəkildə ifadə etmək mümkün deyil. (İ.M.Dyakonov, 1954. Səh. 48)

Bütün bunlara rəğmən Sumer dilini türk və bütövlükdə ural-altay dilləri ilə müqayisə edən bilim adamları bu sahədə böyük uğura imza atmışlar. Hommel Sumer dilində 350 söz müəyyən etmişdir.

Prof. Osman Nədim Tuna Sumer dilində 165 türkçə söz müəyyən etmişdir. O bir türkoloq bilim adamı kimi sumer və türk dillərinin qarşılıqlı əlaqəsi haqqındakı tezisini 1940-cı illərin axırında Amerika-da türkoloq və sumeroloqların konqresində irəli sürmüş və hər hansı bir etirazla qarşılanmayaraq qəbul edilmişdir. O, ömrünün 40 ilini türk dilləri ilə sumer dilinin qarşılıqlı araşdırılmasına həsr etmiş və sumer dilində 32 səs əvəzləməsinin türk dillərində qarşılığını müəyyən etmişdir. Osman Nədim Tuna 'Sumer və Türk Dillərinin Tarixi əlaqəsi' haqda etdiyi əsərində Türklərlə Sumerlərin tarixi əlaqələrini sübut etmiş və Türklərin sumerlərin təmsalında ən azı e.ö. 3500-4000 il Anadolunun doğu bölgəsində yerləşdiklərini tarixi linqvistik dəlillərlə sübut etmişdir. Onun tezisinə görə türk dili 5500 il öncə bağımsız iki qoldan ibarət bir dil olaraq mövcud idi. İlk Ana Türk dili isə 10000 illik qədim bir tarixə malikdir. (Osman Nədim Tuna, Sumer və Türk Dillərinin Tarixi İlgisi ilə Türk Dilinin Yaşı Meselesi, Ankara, 1990)

Oljas Suleymenov hələ sovet dövründə bütün qadağalara rəğmən pantürkist ittihamlarına məruz qalaraq "Az i Ya" adı möhtəşəm bir əsərində sumer dilini türk dili ilə müqayisə edərək 65 sumer-türk sözü müəyyən etmişdir.

Azərbaycanda Sumer dili ilə Azərbaycan türkçəsi arasında leksik paralellər apararaq müqayisəli şəkildə araşdıran ilk bilim adamı Aydın Məmmədov olmuşdur. O hələ 1980-ci ilin əvvəllərində Sumer dilində 122 sözün türk dilində məna baxımından eyniliyini və ya yaxınlığını müəyyən edə bilmişdir. A.Məmmədov yazır ki, hind-avropa dilçiliyi elmində inhisar yadaraq Avropa və Asiyanın qədim mədəniyyət mərkəzlərinin əksəriyyətində hind-avropa dillərində danışan xalqları "məskunlaşdırmış" və dilin tarixini xalqın tarixi ilə birlikdə öyrənməyə çağıran tarixi dilçilik elminin inkişafı qarşısında əngəllər yaratmışdır. Lakin türk dilləri ilə qədim Ön Asiyanın dillərindəki yazılı mənbələr, o cümlədən su-

adlandırdıqları türklərin sumer mədəniyyətinin varisləri olduğunu qəbul etməyi özlərinə sığdırmırlar. (Selahi Diker,2001)

Selahi Diker əsası Spayser, Landsberqer və Kramer tərəfindən qoyulan "substrakt" dil nəzəriyyəsinə əsasən sumer dilindəki türk sözlərinin bu dilə aud olmayan digər bir dildən alınması haqqındakı fikirlərin əleyhinə çıxır və bu sözlərin qətiyyənlə alınmadığını, sumer dilindəki çoxsaylı sözlərin və kral adlarının türkçə olduğunu, bün-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

mer dili arasında mövcud olan çoxsaylı müştərək sözlər göstərir ki, türk dillərini Cənubi Qafqaz ərazisində təcəssüm etdirən Azərbaycan dilinin qədim layları qəbul edilən rəsmi baxışların iddia etdiyi kimi eramızın ilk əsrlərinə deyil, daha qabaqlara, ən azından üç-dörd

min il bundan öncəyə aiddir. (Aydın Məmmədov. Azərbaycan Filologiya Məsələləri,1983,Səh. 5-24)

Ömrünün 40 ilini sumer dilinin tədqiqinə həsr etmiş Yüksək mühəndis Selahi Diker sumer dilini türk dilləri ilə qarşılaşdıraraq "Türk Tarixi Sumerdə başlar" adlı əsər yazmış və sumer dilində 500 türk sözü müəyyən etmiş və sumer qrammatikasını dərinlən təhlil edərək sumer dilində bütün türk dialektlərinin mövcud olduğunu, lakin oğuzlara xas zdialektinin daha yaygın olduğunu və sumer qrammatikasının əslində türk dili qrammatikası olduğunu müəyyən etmişdir.

Selahi Diker yazır ki:"Ən əski dil sumercədir. Akademik bilim adamları hər nə qədər sumercədəki türkçə kəlimələrin başqa bir dildən alıntı olduğunu iddia etsələr də, bu kəlimə sayısını 1000-ə çıxarmaq mümkündür. Halbuki Çex yəhüdisi Hroznu tək bir "woda" (su)sözü ilə hititləri hind-avropalılara aid etmişdir. Yabançı sumeroloqlar "uyqarlığımızın təməlləri sumerlərə bağlanır" deyərək sumerləri qeyb olmuş bir millət kimi təqdim edirlər, çünki yüzillərdir barbar

bağlantısı gözdərdi edilmiş kimi görünərsə də, bu dilin türk dilləri ilə genetik bağlantısı çox güclüdür, çünki sumer dilinin türk dilləri ilə uyğunluğa malik olan başlıca dil ünsürlərini əsas etibarə ilə təməl kəlmələr və qrammatik morfemlər təşkil edir ki, onlara ural dillərində də rast gəlinir. (Simo Parpola,2016)

Parpola sumerlərin Mesopotamiyaya şimaldan Ural dil ailəsinin yaşadığı bölgədən gəldikləri fikrini irəli sürür. Onun fikrinə görə Sumerlər bir etnos olaraq Xəzər və Qaradəniz bölgəsində, Qafqazdan şimalda Volqa çayı və Xəzər arasındakı ərazidə oturmaq həyat tərzini sürərək təşəkkül tapmışdılar. Parpola sumerlərin vətəni m.ö. 3700-cü ilə aid olan Şimali Qaf-

cuddur. (DTS, 1969, Səh. 613)

Sumer dilində AN loqoqramının göyüzü və ulu tanrı anlamı ilə yanaşı bir də üçüncü şəxsin təkində "olmaq"felini ifadə edən am oxunuşu vardır. Türk dilində uyğun olaraq Anisözü ol, olmaq, canlı və cansız əşya üçün "O"idiogramı istifadə olunur. (DTS, 1969, Səh. 45, 366)

Dünyanın böyük sumeroloqlarından biri olan Hommel sumerləri dil baxımından deyil etnik mənşə baxımından da türk sayır və onların ilkin vətənlərinin Orta Asiya, yeni Turan olduğunu qeyd edirdi:"Mərkəzi Asiyanın türk mənşəli xalqı olan sumerlər Xəzər dənizi üzərindən dağ silsiləsini aşaraq Babilin güneyində məskunlaşmış və tarixin başlanğıc dövründə böyük bir mədəniyyətin əsasını qoymuşdular. Onlar Mesopotamiyanın güneyindəki yeni vətənlərində ölkənin təbii şərtlərinə uyğunlaşdılar və onların şamanist dinləri tədricən samilərin dini inanclarının təməlini təşkil edən yeni dini forma kəsb etdi. (F.Hommel,1885, Səh. 253)

tövlükdə sumer qrammatikasının da bir türk dili qrammatikası olduğunu çoxsaylı müqayisəli qarşılaşdırma ilə sübut edərək Türk tarixinin 5000 il öncə Sumerdə başladığını sübut etmişdir.

Müasir dövrdə Sumer dilinin ən böyük tədqiqatçılarından biri fin sumerşünası Helsinkı Universitetinin professoru Simo Parpola-dır.Parpola 2004-cü ildən etibarən "Sumer və Ural-altay dilləri arasında linqvistik əlaqələr"adlı proqram üzərində işləyir və bu məsələyə həsr olunmuş bir neçə əsərin müəllifidir. Parpola sumer dilinin ural-altay dillərinə aidliyyəti məsələsini şərh edərək yazır ki, assurologiyanın ilkin mərhələsində sumer dili adətən ural-altay dillərinə mənsub hesab edilirdi. Bu görüşün müəllifləri Edvard Hinkis, Henri Raulson və Yozef Oppert idi. Eyni zamanda Fridrix Delitz və Fransua Lenorman kimi görkəmli assuroloqlar da bu görüşü dəstəkləyirdilər.

Simo Parpola sumer dili lüğətini 75 faiz öyrənərək bu dildə 1700 söz və fonemin ural-altay dili etimologiyası ilə məna uyğunluğunu müəyyən etmişdir. Parpola qeyd edir ki, sumer dilinin altay dilləri ilə

qazdakı Maykop mədəniyyəti ilə əlaqələndirir və Maykop mədəniyyəti mənsublarının sonrakı dövrlərdə də Uruk ilə ticarət əlaqələrinə malik olduqları fikrini irəli sürür.

Onun gəldiyi qənaətə görə m.ö. 3500-ci ildə Dunay və Don arasında məskunlaşmış hind-avropalılar dinamik şəkildə şərqi doğru genişlənməyə başlayaraq 3300-cü ildə Qara dənizin Qafqaz sahilələrinə çatdılar. Bu yayılma sumerlərin Qafqaz üzərindən hərəkət edərək Diyal çayı vadilərinə və Mesopotamiyaya köçlərinə səbəb olmuşdur.

Öz araşdırmasında sumer dilinin ural-altay dilləri qrupunun fin-ural dilləri ailəsi ilə müqayisəsinə üstünlük verən Parpola sumer dilində uqu kəliməsinin izahını verərək onun tac və başın üstü və ya tac hissəsi anlamı daşdığını və C.Vestenholz və M.Ciqristin uqu sözünün həmçinin "beyin" anlamı da daşdığını aşkar etdiklərini yazır. Parpola uqu sözünün ural-fin dillərində beyin anlamında ajkwo/ai-ko sözləri ilə müqayisə edir. Lakin türk dillərində uqu sözünün analoqu ağıl və dərk etmək anlamı daşıyan uq-uquq-uquş şəklində möv-

Hommel Sumer və türk dilləri arasındakı qohumluq əlaqəsini linqvistik araşdırmalara əsasən sübut etdiyini vurğulayaraq yazır:"Mən öncəki əsərlərimdə də araşdırmalar əsasında Sumer və türk dillərinin müqayisəsinə verərək bu dillərin qrammatik quruluş və söz ehtiyatı cəhətdən heyvətətimiz dərəcədə eyni kökə malik olduqlarını sübut etmişəm. Sumerlər cənub ərazilərində bitən bitki adlarının ifadə olunmadığı dillərini özləri ilə Xəzər dənizinin arxasında yerləşən Orta Asiyadakı vətənlərindən gətirmişdilər. Sumer dilindəki bir çox heyvan adları, metal adları, mədəni ifadələr və çoxlu fəllər türk-moqol dillərində də eyni mənaya malikdirlər. Sumer dilində Adla-türkçə ata; Sumerçə Anna-türkçə ana;Sumerçə Uqu-türkçə oğul;Sumerçə Tur, oğul-türkçə torun, törəmə; Sumerçə Dinqir/dimir-türkçə tenqir/tanrı;Sumerçə yeraltı dünya Ara-türkçə yeraltı dünyanın sahibi Erlikdir. Tur, thoq sözü türk dilində olduğu kimi sumer dilində həmçinin doğulmaq, dünyaya gətmək, nəsil, rüşeym anlamları daşıyır".

(ardı gələn sayımızda)